

УДК 615.21

Ю. В. Васіна, В. В. Шаповалов, В. О. Шаповалова, К. І. Ковальова
СУДОВО-ФАРМАЦЕВТИЧНІ АСПЕКТИ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ОБІГУ ПСИХОАКТИВНИХ
ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ У ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Ю. В. Васина, В. В. Шаповалов, В. А. Шаповалова, К. И. Ковалева
Судебно-фармацевтические аспекты нарушений правил оборота психоактивных
лекарственных средств в учреждениях здравоохранения

Yu. V. Vasina, V. V. Shapovalov, V. O. Shapovalova, K. I. Kovalova
Forensic and pharmaceutical aspects of contraventions of the turnover rules of psychoactive drugs
in health care institutions

У статті наведені дані судово-фармацевтичного моніторингу щодо порушень правил обігу психоактивних лікарських засобів у закладах охорони здоров'я на регіональному рівні. Досліджено взаємозв'язок клініко-фармакологічної, номенклатурно-правової та класифікаційно-правової груп і визначено режим контролю для цих лікарських засобів. Встановлено, що альтернативою готовим лікарським формам може бути екстемпоральна рецептура, перевагами якої є гарантія індивідуального підходу до пацієнта, забезпечення якості лікарської форми, зменшення можливості побічної дії, соціальна доступність, профілактика нерационального застосування та виникнення адиктивної залежності. Обговорено рекомендації щодо підвищення кваліфікації (тематичного удосконалення) лікарів, медичних сестер, провізорів і фармацевтів з питань медичного і фармацевтичного права.

Ключові слова: фармацевтичне право, судова фармація, психоактивні лікарські засоби, екстемпоральна рецептура

В статье приведены данные судебно-фармацевтического мониторинга нарушений правил оборота психоактивных лекарственных средств в учреждениях здравоохранения на региональном уровне. Исследована взаимосвязь клинико-фармакологической, номенклатурно-правовой и классификационно-правовой групп и определен режим контроля для этих лекарственных средств. Установлено, что альтернативой готовым лекарственным формам может быть экстермпоральная рецептура, преимуществами которой являются гарантия индивидуального подхода к пациенту, качество лекарственной формы, уменьшение возможности побочного действия, социальная доступность, профилактика нерационального применения и возникновения аддиктивной зависимости. Обсуждены рекомендации по повышению квалификации (тематическому усовершенствованию) врачей, медицинских сестер, провизоров и фармацевтов по вопросам медицинского и фармацевтического права.

Ключевые слова: фармацевтическое право, судебная фармация, психоактивные лекарственные средства, экстермпоральная рецептура

The article presents results of the forensic pharmaceutical monitoring contraventions turnover of psychoactive drugs in health care institutions at the regional level. The interrelation of clinical and pharmacological, nomenclature and law, classification and law groups and determine the mode of control for these medicines. Established that alternative finished dosage forms may be extemporaneous compounding, the benefits of which is to guarantee an individual approach to the patient, quality of the dosage form, reducing the possibility of side effects, social accessibility, prevention of unsustainable use and the occurrence of addictive dependency. Discussed recommendations to improve the skills (thematic improvement) physicians, nurses, pharmacists on health and pharmaceutical law.

Keywords: pharmaceutical law, forensic pharmacy, psychoactive drugs, extemporaneous compounding

У фокусі суб'єктів системи правовідносин «лікар — пацієнт — провізор» перебувають питання, пов'язані із захистом прав, життя і здоров'я кожного пацієнта, який страждає на розлади здоров'я. Особливо вказані питання є актуальними для пацієнтів, які страждають на адиктивні розлади здоров'я та коморбідні з ними хвороби інших органів і систем. Основним інструментом у державній системі протидії наслідкам нерационального вживання та зловживання психоактивних лікарських засобів (ПЛЗ) виступають поглиблені судово-фармацевтичні, кримінально-правові і соціально-економічні дослідження причинно-наслідкових зв'язків адиктивної захворюваності, нелегального обігу ПЛЗ, наркозлочинності, бідності, підвищення рівня доступності для наркозворих ПЛЗ різних клініко-фармакологічних, номенклатурно-правових та класифікаційно-правових груп [1, 7, 16, 24]. Взагалі забезпечення якості життя наркозворого перебуває у площині протидії організованій наркозлочинності, якій протистоїть оперативно-розшукова, судово-фармацевтична та слідча робота правоохоронних органів з використанням спеціальних криміналістичних та судово-фармацевтичних знань [15, 17, 20, 22, 23].

Виходячи з вищевикладеного, нами проведене дослідження, метою якого було узагальнити судово-фармацевтичні аспекти порушень правил обігу психоактивних лікарських засобів у закладах охорони здоров'я

на регіональному рівні на прикладі Харківської області на засадах фармацевтичного права.

Для реалізації мети та завдань дослідження нами було проведено огляд наукових джерел щодо правил обігу ПЛЗ у закладах охорони здоров'я (ЗОЗ), вивчено та узагальнено приклади із судово-фармацевтичної практики за типовими порушеннями правил обігу ПЛЗ на регіональному рівні, для чого застосовували комплексний підхід, який включав методи нормативно-правового, документального аналізу, судово-фармацевтичного моніторингу.

На підставі проведеного огляду наукових джерел за темою статті доведено, що реалізація державної політики у сфері боротьби з порушеннями правил обігу ПЛЗ у ЗОЗ, як причиною незаконного обігу ПЛЗ та наркозлочинності, за даними Сташиса В. В. і Тація В. Я., ґрунтується на принципах Конституції України, норм міжнародного права та Кримінального кодексу України (2001 р.) (КК України) [4—6]. Як вважають адвокат Шаповалов В. В. і лікар Лінський І. В., боротьба із розповсюдженням адиктивних розладів здоров'я сприяє підвищенню доступності для наркозворих з девіантною поведінкою необхідного адвокатського захисту, соціального, медичного і фармацевтичного забезпечення [21]. Вказані тези також підтверджує позиція Тимошенко В. А., який зазначає, що державним завданням є «зміна ставлення до наркоманів, щоб вони не мали потреби приховувати свою проблему» [3]. Тихий В. П. наголошує, що природне право людини, громадянина і хворого на життя і здоров'я

та його захист закріплено в ст. 27 Конституції України, покладено в основу громадської безпеки людини, яка визначається ст. 3 Конституції України як найвища соціальна цінність. Тому забезпечення державою безпеки для окремої людини, громадянина і хворого було і залишається актуальним і не може бути призупинено на жодну мить, тому що це є одним із головних показників якості життя [15]. В той же час Тузов А. П. вказує, що бездуховність, алкоголізм і наркоманія, які поширюються у суспільстві, ослаблюють не тільки захисні механізми організму людини, але й зменшують можливості контролю за поведінкою з боку свідомості [18]. В цьому сенсі

сьогодні вкрай важливим є науково-практичне та методичне роз'яснення правил обігу ПЛЗ в ЗОЗ, що мають відповідні ліцензії, тому що одним із шляхів потрапляння ПЛЗ у нелегальний обіг є виток наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів саме із цих структур, що зумовлює поширення адиктивної захворюваності і наркоманії [2, 12, 13, 16].

Нами проведено узагальнення судово-фармацевтичної практики на регіональному рівні за типовими порушеннями правил обігу ПЛЗ, які були виявлені під час перевірки аптек і лікувально-профілактичних закладів щодо дотримання вимог чинного законодавства (табл. 1).

Таблиця 1. Судово-фармацевтичний аналіз порушень правил обігу психоактивних лікарських засобів у закладах охорони здоров'я

№	Стисла фабула	Виявлені порушення	Назва ЛЗ	Режим контролю ЛЗ
1	Співробітниками служби УБНОН ГУ МВС України в Харківській області під час перевірки діяльності ЗОЗ «Н.» та його структурного підрозділу (поліклінічного відділення) щодо дотримання ліцензійних умов з обігу ПЛЗ (наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів) з'ясовано, що ЗОЗ «Н.» та її структурний підрозділ має ліцензію на придбання, зберігання, перевезення, знищення, використання наркотичних засобів (списку 1 таблиці II та списку 1 таблиці III), психотропних речовин (списку 2 таблиці II та списку 2 таблиці III) «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів»	В ході перевірки встановлені грубі порушення вимог Постанови КМ України від 03.06.2009 р. № 589 та наказу МОЗ України від 21.01.2010 р. № 11, а саме: 1) при прийманні ПЛЗ (наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів) комісією ЗОЗ складено акт їх прийняття від постачальника — фірми «Аптека Х», згідно з яким до ЗОЗ надійшли дві одиниці ПЛЗ промедолу 2 % та дві одиниці ПЛЗ сибазону 0,5 %. Однак, згідно з подальшим обліком, вищезазначені ПЛЗ були використані у кількості чотирьох одиниць сибазону 0,5 % та чотирьох одиниць промедолу 2 %. З вищезазначеного виходить, що дві одиниці сибазону 0,5 % та дві одиниці промедолу 2 % не були поставлені на предметно-кількісний облік (ПКО) у ЗОЗ; 2) структурним підрозділом ЗОЗ облік ПЛЗ ведеться з порушенням вимог п. 3.15 наказу МОЗ України від 21.01.2010 р. № 11, коли керівник ЗОЗ не перевіряв кожен тиждень фактичну наявність ПЛЗ, не звіряв їх з залишками у журналі ПКО, в зв'язку з чим відсутні відповідні записи у журналі ПКО [8, 9]; 3) підвищення кваліфікації щодо питань медичного та фармацевтичного права з правил обігу ПЛЗ лікарі, медичні сестри, провізори і фармацевти ЗОЗ не проходили взагалі.	сибазон промедол	психотропний ЛЗ, за рецептом Ф-3, ПКО наркотичний ЛЗ, за рецептом Ф-3, ПКО
2	Співробітниками служби УБНОН ГУ МВС України в Харківській області під час перевірки ЗОЗ «ЦРА» встановлений факт порушення режиму безпеки та недоліки в технічному оснащенні місця зберігання ПЛЗ (наркотичних та психотропних лікарських засобів)	Технічне оснащення та режим безпеки ЗОЗ «ЦРА» не відповідають діючим ліцензійним вимогам з обігу ПЛЗ, зокрема вимогам наказу МОЗ/МВС України від 15.05.2009 р. № 216: 1) спеціальна матеріальна кімната ЗОЗ, де зберігаються ПЛЗ, має 3 некапітальні цегляні стіни, товщиною близько 20 см; 2) одна стіна матеріальної кімнати має суміжні з сусідньою кімнатою звичайні дерев'яні двері без будь-якого технічного оснащення, відповідного діючим вимогам; 3) стеля в приміщенні дерев'яна, межує з приміщенням під дахом, до якого можливий вільний доступ сторонніх осіб; 4) засоби охоронно-тривожної сигналізації у вигляді датчиків на входних дверях та вікнах встановлені, але не підключені та не працюють; 5) металеві ґрати на вікнах не приварені, а тримаються на металевих гвинтах; 6) фактично охорону матеріальної кімнати для зберігання ПЛЗ в неробочий та нічний час здійснюють лише штатні сторожі ЗОЗ; 7) курси щодо підвищення кваліфікації щодо питань медичного та фармацевтичного права з правил обігу ПЛЗ провізори і фармацевти не проходили взагалі [11]. Отримання висновку про відповідність підприємства ліцензійним умовам можливе лише у разі усунення виявлених порушень [10].	—	—
3	Співробітниками служби УБНОН ГУ МВС України в Харківській області під час перевірки діяльності ЗОЗ та його поліклінічного відділення щодо дотримання ліцензійних умов з обігу ПЛЗ (наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів) встановлено, що ЗОЗ має ліцензію на придбання, зберігання, перевезення, знищення, використання наркотичних засобів (списку 1 таблиці II та списку 1 таблиці III), психотропних речовин (списку 2 таблиці II та списку 2 таблиці III) «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів»	В ході перевірки доведені грубі порушення вимог наказу МОЗ України від 21.01.2010 р. № 11 щодо ПКО ПЛЗ (наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів): 1) при отриманні з аптечного закладу ПЛЗ комісія ЗОЗ не складала акт прийняття відповідно до додатка № 2 наказу МОЗ України від 21.01.2010 р. № 11 [9]. Крім того, ПКО ПЛЗ ведеться з порушенням вимог п. 3.15 наказу МОЗ України від 21.01.2010 р. № 11: керівник ЗОЗ несвоєчасно контролює залишки ПЛЗ у журналі ПКО; 2) курси підвищення кваліфікації з правил обігу ПЛЗ лікарі, медичні сестри, провізори і фармацевти не проходили взагалі.	—	—

За узагальненням прикладів із судово-фармацевтичної практики щодо порушення правил обігу ПЛЗ вбачається, що саме керівники ЗОЗ відповідають за належне виконання чинних правил обігу ПЛЗ (зберігання, ПКО, знищення ЛЗ із психоактивними властивостями).

Тому на регіональному рівні (на прикладі Харківської області) для усунення правопорушень правил обігу ПЛЗ в ЗОЗ в полі зору фахівців органів виконавчої влади перебуває постійна співпраця та взаємодія зі спеціалістами правоохоронних і адвокатських органів в межах чинного законодавства України.

Узагальнення судово-фармацевтичних аспектів щодо порушень правил обігу ПЛЗ у ЗОЗ регіонального рівня дало можливість встановити, що відпуск ПЛЗ із аптечної мережі здійснюється суворо за рецептом лікаря форми Ф-1 та Ф-3.

В результаті проведених досліджень нами складено перелік ПЛЗ, порядок обігу яких найчастіше порушується у ЗОЗ, а також досліджено взаємозв'язок клініко-фармакологічної, номенклатурно-правової та класифікаційно-правової груп і визначено режим контролю для цих лікарських засобів (ЛЗ) (табл. 2).

Таблиця 2. Взаємозв'язок клініко-фармакологічної, номенклатурно-правової та класифікаційно-правової груп лікарських засобів з психоактивними властивостями

Торгова назва	Міжнародна непатентована назва (INN)	Режим контролю		
		Клініко-фармакологічна група	Номенклатурно-правова група	Класифікаційно-правова група
Трамадол, Контрамал, Тралгіт, Трамал, Трамалгін	Трамадол	Анальгетики, опіоїд	За рецептом Ф-3, ПКО	Наркотичний ЛЗ
Фенобарбітал, Фенобарбітон	Фенобарбітал	Протиепілептичні засоби, барбітурати та їх похідні	За рецептом Ф-3, ПКО	Психотропний ЛЗ
Діазепам, Реланіум, Седуксен, Валуїм, Сибазон	Діазепам	Психолептичні засоби, анксиолітики, похідні бензодіазепіну	За рецептом Ф-3, ПКО	Психотропний ЛЗ
Зопіклон, Соннат, Імован, Сомнол, Сонован	Зопіклон	Психолептичні засоби, снодійні та седативні засоби, подібні до бензодіазепіну	За рецептом Ф-1, ПКО	Сильнодіючий ЛЗ
Баклофен	Баклофен	Міорелаксанти з центральним механізмом дії	За багаторазовим рецептом Ф-1	ЛЗ загальної групи
Супрастин, Супрагістим	Хлоропірамін	ЛЗ, що діють на респіраторну систему, антигістамінні засоби для системного використання	За багаторазовим рецептом Ф-1	ЛЗ загальної групи
Дипразин, піпольфен	Прометазін	ЛЗ, що діють на респіраторну систему, антигістамінні засоби для системного використання	За рецептом Ф-1, ПКО	Сильнодіючий ЛЗ
Ноофен	Фенібут	Психостимулятори, засоби, які використовуються при синдромі порушення уваги та гіперактивності, ноотропні ЛЗ	За багаторазовим рецептом Ф-1	ЛЗ загальної групи
Спазмолекс	Комбінований ЛЗ	Анальгетики та антипіретики, парацетамол, комбінації без психолептиків	За рецептом Ф-1, ПКО	ЛЗ загальної групи
Циклодол, Трифен, Паркопан	Тригексифенідил	Протипаркінсонічні препарати, антихолінергічні засоби, третинні аміни	За рецептом Ф-1, ПКО	Отруйні ЛЗ
Левоміцетин	Хлорамфенікол	Антибактеріальні засоби для системного використання, амфеніколи	За багаторазовим рецептом Ф-1	ЛЗ загальної групи
Промедол	Тримеперидин	Наркотичний анальгетик	За рецептом Ф-3, ПКО	Наркотичний ЛЗ
Димедрол	Дифенгідрамін	Антигістамінні засоби	Порошок, таблетки — за рецептом Ф-1, ПКО; розчин для ін'єкцій — за багаторазовим рецептом Ф-1	Сильнодіючий ЛЗ
Клофелін	Клонідин	Антигіпертензивні препарати, які впливають на судинорухові центри головного мозку	Субстанція, рідкі форми — за рецептом Ф-1, ПКО; таблетки — за багаторазовим рецептом Ф-1	Сильнодіючий ЛЗ
Ардуан	Піпекуроній	Курареподібні препарати	За рецептом Ф-1, ПКО	Отруйні ЛЗ
Трайфед	Комбінований ЛЗ	Препарати, які стимулюють відхаркування	За рецептом Ф-1, ПКО	ЛЗ загальної групи
Кофекс	Комбінований ЛЗ	Протикашльові препарати центральної дії	За багаторазовим рецептом Ф-1	ЛЗ загальної групи
Залдіар	Комбінований ЛЗ	Анальгетики-антипіретики	За рецептом Ф-1, ПКО	ЛЗ загальної групи
Фінлепсин	Карбамазепін	Протисудомні засоби	За багаторазовим рецептом Ф-1	ЛЗ загальної групи
Пропофол	Пропофол	Засоби для неінгаляційного наркозу	Вимога-замовлення (не дозволяється виписувати рецепти)	ЛЗ загальної групи

Примітка: ПКО — предметно-кількісний облік

Як свідчать наведені дані (див. табл. 2), у ЗОЗ порушується порядок обігу ПЛЗ різних класифікаційно-правових груп: наркотичні, психотропні, сильнодіючі, отруйні, ЛЗ загальної групи (в тому числі комбіновані). На нашу думку, одним із заходів протидії потраплянню ПЛЗ у незаконний обіг може бути розширення виготовлення в умовах аптек екстемпоральних лікарських засобів (екстемпоральна рецептура). Так, наприклад, альтернативою лікарській формі у вигляді таблеток феназепаму можуть бути порошки з феназепамом, виготовлені в умовах аптеки (зокрема, дитяча лікарська форма). Крім того, перевагами екстемпоральних ліків є гарантія індивідуального підходу до пацієнта, забезпечення якості лікарської форми, зменшення можливості побічної дії, соціальна доступність, профілактика нерационального застосування та виникнення адиктивної залежності [1, 25]. В аптечній практиці склад прописів екстемпоральних лікарських засобів нормується рецептом лікаря. Рецепт є підставою для відпуску з аптек лікарських препаратів і застосування їх хворими, виходячи з вказівок лікаря щодо дозування і порядку прийому, з урахуванням індивідуального підходу до пацієнта. Виписування кожного рецепта потребує від лікаря серйозного і вдумливого ставлення, оскільки недбало або неправильно виписаний рецепт може спричинити складнощі та затримку приготування і відпуску лікарського препарату [14]. Тобто, асортимент екстемпоральних прописів залежить від практичного досвіду як медичного працівника, так і провізора, а різноманіття лікарських прописів, різний рівень підготовки лікарів і провізорів, стереотипи, що склалися в їх практичній діяльності, зумовлюють необхідність кваліфікованої оцінки використовуваної екстемпоральної рецептури, результати чого мають доводитись до відома усіх медичних і фармацевтичних працівників, зокрема в рамках курсів підвищення кваліфікації.

Так, результати проведених досліджень свідчать про те, що правова свідомість, відповідальність керівників ЗОЗ за порушення вимог законодавства у сфері обігу ПЛЗ потребує проведення заходів щодо підвищення кваліфікації (тематичного удосконалення) лікарів, медичних сестер, провізорів і фармацевтів з питань медичного і фармацевтичного права за уніфікованою програмою з медичного та фармацевтичного права [19]. Це надасть змогу попередити причини й умови, які сприяють правопорушенням і мають ознаки злочинів, передбачених ст.ст. 305—321 КК України, і захистить права і свободи, життя і здоров'я лікаря, провізора, людини, громадянина і хворого.

Таким чином, узагальнення судово-фармацевтичної практики щодо порушень правил обігу психоактивних лікарських засобів у закладах охорони здоров'я на регіональному рівні на прикладі Харківської області свідчить про те, що необхідно постійно підвищувати рівень обізнаності лікарів і провізорів, медичних сестер і фармацевтів з питань медичного та фармацевтичного права. Надання належної медико-фармацевтичної допомоги пацієнтам, які страждають на адиктивні розлади здоров'я, повинно поєднуватися з легалізацією латентних споживачів ПЛЗ, адвокатським захистом від кримінальної відповідальності та юридичним супроводженням їх у працевлаштуванні.

Список літератури

1. Васіна Ю. В. Медичне та фармацевтичне право: організаційно-правова процедура обігу екстемпоральної рецептури в аптечних закладах України [Текст] / Ю. В. Васіна, В. В. Шаповалов, В. О. Шаповалова // Наукові дослідження та їх практичне застосування. Сучасний стан та шляхи розвитку 2013 : зб. наук. праць SWorld за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 1—12 жовт. 2013 р. — Івано-Франківськ : Маркова А. Д., 2013. — Т. 48, вип. 3. — ЦИТ: 313-0488. — С. 13—16.
2. Васіна Ю. В. Стандартизація та організація виробництва лікарських засобів: предметно-кількісний облік екстемпоральних лікарських засобів різних класифікаційно-правових груп в закладах охорони здоров'я [Текст] / Ю. В. Васіна // Український вісник психоневрології. — 2013. — Т. 21, вип. 2 (75), додаток. — С. 18—21.
3. Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ // Україна отримала міжнародне визнання за протидію незаконному обігу наркотиків [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art—id=245228107>.
4. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
5. Концептуальні положення і система чинного кримінального кодексу України [Текст] // Проблеми законності : респ. міжвідом. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. — Вип. 100. — С. 278—290.
6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Вид. четверте, доповн. — Х.: «Одісей», 2008. — 1208 с.
7. Медицинское и фармацевтическое право: сравнительный анализ клинико-фармакологических групп лекарственных средств, используемых в психиатрии и наркологии, в рамках формулярной системы России и Украины [Текст] / В. В. Шаповалов (мл.), В. В. Шаповалов, О. А. Рыщенко и др. // Научные ведомости Белгородского государственного университета (Медицина. Фармация). — 2014. — № 4 (175), вып. 25. — С. 213—220.
8. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2010 р. за № 66 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення, на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку» [Текст] // Фармацевтичне право в безпечному самолікуванні. Лікарські засоби, які відпускаються без рецепта лікаря / за ред. В. В. Шаповалова. — Х.: «Скорпіон», 2010. — С. 1151—1163.
9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2010 р. за № 11 «Про затвердження Порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у закладах охорони здоров'я України» [Текст] // Там само. — С. 1164—1180.
10. Наказ МОЗ України та Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів від 21.09.2010 р. за № 339 «Про затвердження Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Наказ МОЗ/МВС України від 15.05.2009 № 216 «Про затвердження Вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Особливості організаційно-правової процедури ліцензування діяльності з обігу лікарських засобів в Україні та країнах ЄС : метод. реком. [Текст] / В. В. Шаповалов, С. І. Зброжек, В. О. Шаповалова, Ю. В. Васіна. — К., 2011. — 48 с.
13. Порядок діяльності з обігу наркотичних засобів у лікувально-профілактичних закладах охорони здоров'я України для проведення замісної підтримувальної терапії [Текст] : метод. реком. / В. В. Шаповалов (мл.), Ю. В. Васіна, В. В. Шаповалов,

В. О. Шаповалова. — Х., 2011. — 82 с. — (Серія «Фармацевтичне право».)

14. Проблема наукового обґрунтування технологій екстемпоральної рецептури та шляхи її вирішення. Повідомлення І. Ретроспективний погляд на аспекти уніфікації екстемпоральної рецептури [Текст] / О. С. Соловйов, О. І. Тихонов, Т. Г. Ярних та ін. // Фармацевтичний журнал. — 2014. — № 1. С. 3 — 21.

15. Проблеми застосування та вдосконалення кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти громадської безпеки [Текст] // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13—14 жовт. 2011 р. / [В. П. Тихий, В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін.]. — Х.: Право, 2011. — С. 288—292.

16. Судово-фармацевтична оцінка неконтрольованого вживання лікарських засобів загальної групи з психоактивними властивостями [Текст] / В. В. Шаповалов, Ю. В. Васіна, В. О. Шаповалова, В. Ю. Конєва // Юридичний журнал. — 2011. — № 7—8. — С. 58—59.

17. Судово-фармацевтичні дослідження наслідків наркозлочинності в Україні: захист прав громадянина, людини, хворого і пацієнта (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на засадах доказової медицини і фармації [Текст] / В. В. Шаповалов (мол.), Ю. В. Васіна, В. О. Радіонова та ін. // Український вісник психоневрології. — 2012. — Т. 20, вип. 3 (72), додаток. — С. 259.

18. Тузов А. П. Истоки деструктивного поведения // Уголовная политика Российской Федерации в сфере противодействия наркотизации общества [Текст] : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 130-летию Белгородского государственного ун-та / отв. ред. Е. Е. Тонков. — Белгород : Изд-во БелГУ, 2006. — С. 35—40.

19. Уніфіковані програми з фармацевтичного та медичного права (фармацевтичного, медичного законодавства, судової фармації та доказової фармації) [Текст] / Шаповалов В. В., Шаповалов В. В. (мол.), Шаповалова В. О. та ін. — Х.: Фактор, 2012. — 100 с.

20. Фармацевтическое право в наркологии [Текст] / под ред. В. А. Шаповаловой, И. К. Сосина, В. В. Шаповалова. — Харьков : Факт, 2004. — 800 с.

21. Шаповалов В. В. (мол.) Судово-фармацевтичне вивчення супутніх розладів здоров'я у злочинців, хворих на наркоманію [Текст] / В. В. Шаповалов (мол.), І. В. Лінський // Український журнал клінічної та лабораторної медицини. — 2012. — Т. 7, № 3. — С. 190—194.

22. Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях [Текст] / В. Ю. Шепитько // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25—26 листоп. 2010 р. — Х.: Право, 2010. — С. 55—59.

23. Development of algorithms forensic training pharmaceutical seizures from illegal substance as an element of patient protection

[Text] / Shapovalov V. V. (Jr.), Shapovalova V. A., Shapovalov V. V., Shuvera E. V. // European Applied Sciences. — 2013. — Vol. 2, № 5. — P. 197—199.

24. Ryschenko O. O. Medical and pharmaceutical law: the formulary system in Ukraine [Electronic resource] / [O. O. Ryschenko, V. O. Shapovalova, V. V. Schapovalov] // E-Journal: Research Bulletin SWorld "Modern scientific research and their practical application". — 2013. — Vol. J21306-016. — P. 96—101. — Access : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/e-journal/2227-6920/j213/20935-j21306>.

25. Shapovalov V. V. Modern state support drug patients in rural areas: analysis of complaints of citizens on principles of medical and pharmaceutical law [Electronic resource] / V. V. Schapovalov, V. O. Shapovalova, M. O. Hmelevsky // Ibid. — Vol. J21306-015. — P. 93—96. — Access: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/e-journal/2227-6920/j213/20935-j21306>.

Надійшла до редакції 10.12.2014 р.

ВАСІНА Юлія Володимирівна, кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри медичного та фармацевтичного права, загальної і клінічної фармації Харківської медичної академії післядипломної освіти (ХМАПО), м. Харків; e-mail: krisa83@bk.ru

ШАПОВАЛОВ Валерій Володимирович, доктор фармацевтичних наук, професор, начальник відділу фармації Департаменту охорони здоров'я Харківської обласної державної адміністрації, м. Харків; e-mail: krisa83@bk.ru

ШАПОВАЛОВА Вікторія Олексіївна, доктор фармацевтичних наук, професор, завідувачка кафедрою медичного та фармацевтичного права, загальної і клінічної фармації ХМАПО, м. Харків; e-mail: krisa83@bk.ru

КОВАЛЬОВА Карина Ігорівна, здобувач кафедри медичного та фармацевтичного права, загальної і клінічної фармації ХМАПО, м. Харків; e-mail: krisa83@bk.ru

VASINA Yuliia, PhD in Pharmaceutical Sciences, Associate Professor of Department of the medical and pharmaceutical law, general and clinical pharmacy of Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education (KhMAPE), Kharkiv; e-mail: krisa83@bk.ru

SHAPOVALOV Valerii, Doctor in Pharmaceutical Sciences, Professor, Head of the department of pharmacy of Department of Health Kharkiv Regional State Administration, Kharkiv; e-mail: krisa83@bk.ru

SHAPOVALOVA Viktoriia, Doctor in Pharmaceutical Sciences, Professor, Head of Department of the medical and pharmaceutical law, general and clinical pharmacy of KhMAPE, Kharkiv; e-mail: krisa83@bk.ru

KOVALOVA Karyna, Competitor for PhD degree of Department of the medical and pharmaceutical law, general and clinical pharmacy of KhMAPE, Kharkiv; e-mail: krisa83@bk.ru